

ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

ISLAMSKA ARHITEKTURA I UMJETNOST U HRVATSKOJ
OSMANSKA I SUVREMENA BAŠTINA

ZLATKO KARAČ, ALEN ŽUNIĆ

ISLAMIC ARCHITECTURE AND ART IN CROATIA
OTTOMAN AND CONTEMPORARY HERITAGE

ZLATKO KARAČ, ALEN ŽUNIĆ

The book presents the valuable Islamic built heritage in Croatia that has remained relatively unknown so far. It has been thoroughly researched and interpreted here both in the historical context of the Ottoman monuments from the 16th and 17th centuries and in the context of Modernism and contemporary Islamic architecture of the 20th and 21st centuries. The reason why the Islamic heritage in Croatia has remained unknown until today lies in a systematic and thorough destruction of Turkish monuments in the early years of Christian *reconquista* in the late 17th century as well as in the ideological and religious antagonism in the past which resulted in the destruction of the remaining material traces. Croatia shows clear evidence of the westernmost expansion of the Ottoman-Islamic heritage but at the same time it is the area where Islamic visual art came into contact and sometimes even overlapped with the Western Renaissance 'from the other side of the border'. This research into the modern and contemporary mosques in Croatia has revealed a series of unknown projects attributed to the relevant Modernist authors.

U opsežnoj znanstvenoj monografiji, objavljenoj krajem 2018. godine, dr.sc. Zlatko Karač i dr.sc. Alen Žunić svestrano osvjetljavaju islamsko likovno stvaralaštvo u Hrvatskoj, s naglaskom na skromno očuvan osmanski graditeljski sloj. Analizirajući ga na široj kontekstualnoj podlozi, zaokružuju višegodišnja istraživanja provedena na terenu, arhivima, muzejima, bibliotekama, zavodima za zaštitu spomenika kulture i privatnim zbirkami (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Turskoj i dr.). O znanstvenoj kompetentnosti koautorskog tandema svjedoči čitav niz prethodnih respektabilnih referenca, ostvarenih od 1987. do 2017. godine, među koje pripadaju objave, istraživački projekti, međunarodni kongresi, sveučilišne i popularizacijske prezentacije.

Razvijan tijekom gotovo dvostoljetnoga razdoblja osmanske vlasti u Slavoniji i nešto dulje u dalmatinskom zaleđu – a potom temeljito uništen – islamski je kulturni sloj od tridesetih godina 20. stoljeća ponovno prisutan u novoj hrvatskoj vjerskoj arhitekturi. Od svih europskih zemalja uz Hrvatsku je samo Španjolska u starijem povijesnom razdoblju bila podijeljena na islamske i kršćanske dijelove, koji su na susjednim prostorima istodobno razvijali različite likovne kulture. Podcrtavajući taj civilizacijski paralelizam, autori su oformili dragocjenu dokumentacijsku bazu za njegova buduća preispitivanja.

Priredena na 432 stranice raspravnog teksta, obogaćena mnoštvom instruktivnih crno-

-bijelih fotografija, kartografskih i tehničkih crteža, maketa, fragmenata, topografskih karata i usporednih tabela, ova pregledna sinteza o islamskoj umjetnosti u Hrvatskoj nema oslonac u prethodnim monografijama, izuzev disertacije Zlatka Karača o srednjovjekovnom i turskom periodu razvoja i izgradnje Vukovara, obranjene 2010. godine na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Stoga je knjiga podijeljena na opća problemska poglavlja („Osmansko-islamska arhitektura i umjetnost u Hrvatskoj. Povijesno naslijeđe 16. i 17. stoljeća”, „Moderna i suvremena islamska arhitektura u Hrvatskoj. Novo naslijeđe 20. i 21. stoljeća”), nakon kojih slijedi treća monografska cjelina posvećena studiji odabranog primjera („Turski Vukovar 1526.-1687. – kasa, nahija i kadiluk. Osmanska urbanizacija na primjeru jednoga hrvatskoga grada”).

Za razliku od drugih likovnih fenomena koji su obilježili razvoj hrvatske vizualne kulture, osmanska je baština predugo ostala na margini historiografskih istraživanja unatoč povijesnoj distanci koja omogućava njenu objektivnu valorizaciju. To osobito važi za očuvane arhitektonsko-urbanističke slojeve koji do pojave ove monografije nisu bili temeljito analizirani, što se nepovoljno odrazilo na njihov civilizacijski status. Umjesto interpretacijski sveobuhvatnoga, u dosadašnjim je osvrtima prevladavao topografski i inventarizacijsko-deskriptivni pristup. Pretežito percipirana kao ‘tuda’ i ‘fragmentarna’, islamska

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UPI-2M PLUS
Zagreb, 2018.

Str. 432, ilustr. 390, bilj. 1619; tablice, izvori, literatura, skracenice, popisi spomenika, glosarij turcizama, kazala, zahvale, o autorima, iz recenzija
[28/24 cm, dvobojno, tvrdi uvez s omotom, hrv./engl.]

Urednica: Ariana Štulhofer
Recenzenti: Mladen Obad Šćitaroci, Zlatko Juric
Lektura: Mirjana Ostojica
Prijevod: Graham McMaster

Graficko oblikovanje i prijelom: Nedjeljko Špoljar [SDF]
Kartografske podloge: Ivica Rendulić, Drazen Arbutina
Tisak i uvez: Kerschhoffset, Zagreb

UDK 72.033.3:7.033.3(497.5)“15/00”
ISBN 978-953-7703-35-6 [upi-2m-plus]
CIP 001008802 [NSK Zagreb]

kulturna baština nije sagledavana u cjelovitoj povijesnoj dimenziji, već usko i nepotpuno, izvan širega europskog konteksta. Otud se i neopravdana našla u sjeni drugih znanstvenih prioriteta, što se pojavom ove knjige principijelno ispravlja.

Polazeci od cinjenice da je upravo na području Hrvatske sačuvan najzapadniji korpus islamske baštine u novovjekovnoj Europi, gdje se u dugom trajanju dodirivala i preklapala orijentalna likovnost s kršćanskim Zapadom, a radi potpunijeg razumijevanja „specifičnoga hrvatskoga kulturnog pejzaža” autori su odabrali dvojezičnu hrvatsko-englesku tekstualnu formu kako bi temu djelotvornije internacionalizirali.

Iako tek neznatno fizički očuvan, pretežno poznat preko posrednih izvora, osmanski graditeljski fond temeljito je revaloriziran. Osim što se precizno periodizacijski, topografski i stilski klasificira, promatra se kroz razvoj građevnih tipova (džamija, tekija, medresa, mekteba, turbeta, karavanseraja, hanova, hamama, ducana, mostova, utvrda i dr.). Usto, islamskoj skulpturi, epigrafici, kaligrafiji, numizmatici i umjetničkom obrtu (u kamenu, keramici, tekstilu, metalu, staklu i nakitu) posvećeno je posebno potpoglavlje.

Korpus islamskih vjerskih građevina nastalih u 20. i 21. stoljeću (u međuratnom razdoblju, tijekom NDH i nakon 1945.) ujednačeno je prezentiran s osvrtom na njihova kulturolo-

ka polazišta. Uz zagrebačke džamije analizirane su džamije i mesdzidi u drugim gradovima Hrvatske, kao i projekti džamija hrvatskih arhitekata rađenih za arapske zemlje (Ž. Vinceka, E. Poletti-Kopješić, I. Prtenjaka i D. Džamonje). Komentirani su i recentni arhitektonski natječaji za islamske centre u Sisku, Puli i Osijeku. Za izdvojen, detaljnije opisan primjer suvremene islamske arhitekture u Hrvatskoj odabrana je džamija s islamskim centrom u Rijeci (2013.).

Završni dio knjige, posvećen turskom Vukovaru (1526.-1687.), raščlanjen je na više tematskih potpoglavlja. Osim što osvjetljava graditeljske pothvate osmanske uprave, ova studija prikazuje i rano poslijetursko vrijeme, kada napušten, vojno nesiguran grad nije bio demografski, a ni fizički revitaliziran. Na temelju zapadnih i osmanskih pisanih izvora, grafičkih prikaza (kartografskih i likovnih), arheoloških nalaza i historiografskih tumačenja razvijena je slojevita kritička elaboracija. Poslije osvrta na predosmanski urbani supstrat Vukovara posebno je analizirano razdoblje njegove osmanske izgradnje, određivanjem teritorijalnoga ranga, urbanoga statusa, te demografskih, vjerskih i ekonomskih čimbenika. Precizirani su položaj, veličina i granice vukovarske urbane strukture (raspored ulica, mahala, trgova, blokova, gradske parcelacije; položaj čaršije, luke, groblja, musale), opisani su komunalni nasadi, urbana periferija, ruralno zaleđe i siri krajolik.

U nastavku su razmotreni opći uvjeti razvoja grada, uloga graditelja i sadržaj građevnih struktura, izgled islamskih i kršćanskih bogomolja, turbeta, nišana, te javnih, fortifikacijskih, stambenih, gospodarskih i saobraćajno-komunalnih objekata (s naglaskom na sahat-kulu, kaštel, utvrde i mostove). Demografskom praznjenju grada nakon turskog razaranja (1687.) posvećeno je potpoglavlje „Turski rasap“, dok je aktualno stanje prikazano u odjeljku „Tragovi turskog Vukovara u topografiji današnjega grada“. Zaključna rasprava „Odnos turskog Vukovara i ranijega urbanog supstrata grada“, upotunjena osvrtom na njegov kasniji razvoj, dostojno zaključuje slojevit monografski narativ.

Opsežan znanstveni aparat – sastavljen od napomena s komentarima, pregleda relevantnih izvora (arhivskih, dokumentacijskih, internetskih i ilustracijskih) i literature (radovi vezani za užu temu, te opći, kontekstualni i komparativni prilozi), uz spisak zaštitenih osmanskih spomenika i dragocjeni glosarij turcizama – funkcionalno upotpunjuje primarnu elaboraciju.

U valorizacijskom pogledu zaključeno je da Hrvatska, kao rubni prostor prodiranja islam-

skih utjecaja, nema sačuvanih osmanskih spomenika istaknute međunarodne važnosti, za razliku od centralnobalkanskih zemalja, bližih izvoristima osmanske umjetnosti. Otud se islamski baštinski sloj u Hrvatskoj ponajprije vrjednuje prema kriteriju tipološke i stilске rijetkosti. Napomenuto je da je današnje stanje formalne konzervatorske zaštite osmanskog naslijeđa tek uvjetno zadovoljavajuće jer unatoč ulozenim naporima još uvijek nisu zaštićeni svi bitni spomenici.

U statusu pojedinačnoga nepokretnoga kulturnog dobra registrirana je 21 osmansko-islamska građevina, dok su mnoge zaštićene samo u sklopu ‘zonske’ zaštite urbanih cjelina. Kao najvrjedniji i prostorno najveći sklop osmanske arhitekture u Hrvatskoj, ujedno i amblematsko djelo toga razdoblja, izdvaja se han vezira Jusuf-paše Maskovića u Vrani iz 1644./45. (uključen u Listu kulturnih dobara nacionalnog značaja Ministarstva kulture RH), dok se u korpusu pokretnih spomenika ističu rukopisne iluminirane knjige iz Orijentalne zbirke Arhiva HAZU i Ottenfelsove zbirke Hrvatskoga državnog arhiva.

Višeslojna i međunarodno referentna, upotpunjena iscrpnom monografskom studijom o turskom Vukovaru, knjiga produbljuje saznanja o genezi i likovnim obilježjima hrvatske islamske baštine. Metodološki kompaktno strukturirana, zadugo će poticati istraživanja na matičnom, ali i širem balkanskom, srednjoeuropskom i euroazijskom znanstvenom prostoru, predstavljajući putokazno djelo arhitektonske orijentalistike.

Već primijećena u regiji, potkraj 2018. nagrađena je prestižnom *Nagradom Ranko Radović*, koja se u Beogradu dodjeljuje za kritičko-teorijske studije o arhitekturi i gradu. Budući da tematski korespondira s Radovićevim inklinacijama k univerzalnoj graditeljskoj baštini, prepoznata je kao temeljni historiografski doprinos. U međuvremenu ova je vrijedna knjiga ovjencana i *Nagradom Radovan Ivančević*, koju dodjeljuje Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske te *Nagradom Grada Zagreba*, a nominirana je i za godišnju *Državnu nagradu za znanost*.

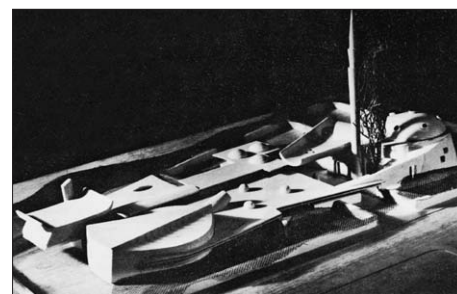
Uz usko znanstvenu aktualizaciju naslijeđa islamske kulture ovo djelo paralelno potiče i njegovu širu javnu revalorizaciju, kroz koju će se ono promatrati objektivnije i ravnopravnije s ostalim stilskim slojevima hrvatske baštine. Time će se i edukacijski, konzervatorski, muzeološki i medijski tretman islamskih spomenika višestruko unaprijediti, nadilazeći ranija ograničenja uvjetovana neistraženošću, neznanjem, a nerijetko i nekritičkim predrasudama.

OSIJEK: VEDUTA OSMANSKOG SEHERA, 1687.
OSIJEK: VIEW OF THE OTTOMAN TOWN, 1687

VRANA, MAŠKOVICA-HAN: PAVILJON ŠADRVA
I MUSALLA
VRANA, MAŠKOVICA-HAN: PAVILION (ŠADRVA
AND MUSALLA

ZAGREB, SREBRNJAK: NATJEČAJNO RJEŠENJE J. NEIDHARDTA
ZA ISLAMSKI CENTAR S DŽAMIJOM, 1969.
ZAGREB, SREBRNJAK: ISLAMIC CENTER WITH A MOSQUE,
COMPETITION ENTRY BY J. NEIDHARDT, 1969

MLJET, BRODOLOM U PLIČINI SV. PAVAO:
OSMANSKA IZNIK KERAMIKA, 16. ST.
MLJET, SHIPWRECK ON ST PAUL'S SHOAL:
OTTOMAN IZNIK CERAMICS, 16TH CENTURY

